

Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних закладів у Чехословацькій Республіці (1919–1945 рр.)

Степан Пахолко,
Ольга Мартин (Львів)

Боротьба за заснування українського вищого навчального закладу – університету – розпочалася у Львові ще в 1889 р. У результаті реформ австрійського уряду у сфері освіти у 1867 р. Львівський університет перейшов на польську мову, як і все офіційне життя в Галичині (до того офіційною мовою була німецька). Внаслідок протестів українців у 1871 р. університет стає двомовним, але фактично й надалі залишається польським.

Починаючи з 1889 р., постійно точиться боротьба за український університет, в ході якої українські студенти домагаються відкриття окремого університету нарівні з польським.

В умовах Австрії вже був прецедент: у Празі окрім чеського Карлового університету діяв німецький [1].

Українські студенти починають застосовувати таку форму боротьби як «сецесії», тобто демонстративні виходи з

університету. В одній із найбільших «сецесій» 1901 р. взяло участь 600 студентів, у 1906 р. дійшло до фізичних сутичок між українськими та польськими студентами та побудовою барикад на території університету.

У 1910 р. під час чергового конфлікту загинув український студент Адам Коцко. Вдалося віднайти відзнаку з написом «Адам Коцко 1910» (на жаль, поки що недоступна для вивчення та фотографування).

Масові організовані акції українських студентів за створення власного університету змусили Відень піти на поступки. До того ж, в австрійській столиці гучною луною відбилися постріли 12 квітня 1908 р., коли студент Львівського університету Мирослав Січинський убив намісника Галичини А. Потоцького [2].

Нарешті 29 листопада 1912 р. австрійський уряд оголосив проєкт заснування українського університету, що мав відчинити двері восени 1915 р.

І тут несподівано з Петербургу до Відня надійшов документ, який, можливо, колись стане епіграфом до майбутньої монографії «Російська політика в Україні».

Російський посол у Відні у червні 1914 р. подав австрійському міністрові закордонних справ особливий демарш – усний і письмовий. В ньому було сказано, що відкриття українського університету у Львові російський уряд розцінюватиме як ворожий крок щодо себе та можливий привід до війни! [3].

Воєнні лихоліття Першої світової війни та програні національно-визвольні змагання 1918–1920 рр. не сприяли

2

3

4

5

реалізації ідеї відкриття українського університету. Та провідні українські вчені в еміграції (в Австрії та Чехословаччині) не припиняли боротьбу за український університет.

Очоловав цю боротьбу професор, декан лікарського факультету (1889—1902), а в 1902—1903 роках – ректор Чеського Карлового університету в Празі академік Іван Горбачевський* (рис. 7). Ймовірно, відзнака була випущена з нагоди 80-річчя професора [4, 5].

Боротьба ця закінчилася заснуванням 17 січня 1921 р. у Відні Українського вільного університету – першого вищого навчального закладу за кордоном. Влітку 1921 р. університет було перенесено до Праги завдяки прихильному ставленню представників чеських урядових кіл і зокрема президента Томаша Масарика.

Ймовірно, університет мав свою відзнаку, яку поки що не виявлено. Відомий печатковий знак УВУ (рис. 1) [6].

За перше десятиліття свого існування УВУ видав 27 томів дуже цінних наукових праць і став центром українського наукового життя в Чехословацькій Республіці. Поряд з УВУ виникли інші вищі школи, студії, інститути, наукові товариства.

*І. Горбачевський (1854—1942) – видатний український вчений-хімік, академік світового рівня. Народився в с. Зарубинці на Тернопільщині. Закінчив медичний факультет Віденського університету. Інтенсивно займався науковою роботою. У 29-річному віці професор лікарської хімії Чеського Карлового університету в Празі. За свої наукові досягнення отримав відзнаки Віденського, Празького, Краківського та Львівського університетів. В 1917 р. організував і очолив перше в світі міністерство здоров'я у складі австро-угорського уряду. В 1925 р. загальні збори Всеукраїнської академії наук обрали І. Горбачевського академіком, запросивши переїхати до Харкова для викладацької праці в університеті, та далекоглядний професор відмовився.

У меморандумі УВУ зазначалося: «Коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, приневолюючи українську науку скритись у підземеллю, ціла українська суспільність звернула увагу на Прагу, де силою факту утворилося середовище наукової праці за границею... УВУ свою задачу за кордоном вважає за тимчасову. Він має приготувати нашу молодь до діяльності серед рідного народу в своїх інституціях та майбутніх урядах. УВУ має улегшити сформування українського університету або університетів на рідній землі і має як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, де його буде найбільше потрібно».

У 1930-х роках УВУ пережив кризу, пов'язану з переорієнтацією ЧСР на зближення з СРСР і Польщею та обмеженням української політичної еміграції. Не збулися надії на оновлення УВУ в 1938 р., коли Карпатська Україна отримала широку автономію в межах ЧСР. Планувалося перенести УВУ до Хуста, та угорська окупація перекреслила ці плани.

Празький період існування УВУ закінчився окупацією Праги радянською армією у травні 1945 р. Останній ректор УВУ о. Августин Волошин був заарештований НКВС і невдовзі загинув, майно університету знищено чи розграбовано.

Другим українським вищим навчальним закладом у Чехословацькій Республіці була Українська господарська академія (УГА) – українська вища технічна школа в Подєбрадах, заснована в 1922 р. Українським Громадським Комітетом на чолі з проф. М. Шаповалом за фінансової підтримки Міністерства закордонних

справ. Мала три факультети: агрономічно-лісовий, інженерний та економічно-кооперативний [7]. Рішенням сенату УГА 28.11.1927 була встановлена відзнака Академії, автором якої був студент Української студії пластичного мистецтва у Празі В. Цимбал (рис. 10) [8].

Крім цієї відзнаки, вдалося виявити ще ряд фахових відзнак спілок, товариств, гуртків при академії, які виготовлялися за проектами студентів:

а) відзнака хімічного гуртка. Проект інж. Б. Іваницького (народився в м. Боярка, Київщина, в 1907 р. Закінчив УГА в 1930 р.) (рис. 8);

б) відзнака Товариства українських економістів. Проект Ганни Стадникової. (народилась в с. Подорожжю, Поділля в 1896 р. Закінчила УГА в 1932 р.) (рис. 9);

в) відзнака Спілки гідротехніків. Проект полк. Миколи Битинського (рис. 2). Відзнаку не виявлено;

г) відзнака Спілки лісівників. Проект Теодозія Любінського (студент лісового відділу, народився в Кам'янці-Подільському в 1896 р. Закінчив УГА в 1928 р.) (рис. 3). Відзнаку не виявлено;

6

7

8

9

10

12

11

13

14

15

16

д) відзнака Агрономічного товариства. Проект Ганни Стадникової (рис. 4). Відзнаку не виявлено;

з) ювілейна відзнака до 10-річчя української господарчої Академії. Проект інж. Валерія Добровольського (студент економічно-кооперативного факультету. Народився в Києві в 1889 р. Закінчив УГА в 1930 р.) (рис. 5). Відзнаку не виявлено.

Відзнака прийнята Сенатом УГА 3.07.1934 р, видавалась разом із дипломом на відповідне фахове звання (агроном, економіст чи технолог).

ж) відзнака "Конгрес Слов'янських Студентів", проект сина І. Я. Франка – Тараса Франка (рис. 11).

У зв'язку зі зменшенням дотацій у 1928 р. Міністерство хліборобства заборонило приймати нових слухачів і наказало поступово ліквідувати УГА, що й було зроблено в 1935 р. За час свого існування УГА закінчило 569 осіб, які отримали дипломи інженерів. Більшість з них працювали на західноукраїнських землях.

У 1932 р. на базі УГА було засновано заочний Український технічний господарський інститут (УТГІ), що зберіг структуру і програму УГА (рис. 13) [9].

Український технічно-господарський інститут існував як установа заочного навчання при УГА по її ліквідації. УТГІ працював за зразком УГА, але крім того працювали різні курси: пасічництво, городництво, миловаріння, українознавство, чужих мов, журналістика. Для студентів-заочників було видано 77 підручників. Виходив журнал "Вісті УТГІ". У 1932—1939 рр. навчалось 1087 студентів, а у 1940—1945 рр. — 7020 студентів. По закінченні війни керівництво УТГІ отримало дозвіл від американської влади продовжувати навчання в м. Регенсбурзі (Баварія). У 1947 р. з нагоди 25-річчя заснування Української господарчої академії та 15-річчя УТГІ в Регенсбурзі було випущено ювілейну відзнаку (рис. 12) [10].

Третім українським вищим навчальним закладом у Чехословацькій Республіці був Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ), відкритий у Празі 7 липня 1923 р. заходами Українського громадського комітету за фінансової підтримки чехословацького уряду (рис. 14) [11]. Завданням Інституту було «підготувати вчителів для української середньої школи, а також організаторів шкільництва й народної освіти».

Навчання провадилося українською мовою і було безплатним. Студенти отримували державні стипендії, а викладачі – відповідну заробітну плату [12].

УВПІ мало свою відзнаку, випущену на конкурсній основі “Для закінчивших Інститут була установлена Сенатом Інституту спеціальна відзнака з ініціалами УВПІ” [13].

За умовами конкурсу, відзнака мала мати невеликі розміри й обов’язково – аббревіатуру “УВПІ” [14]. Відзнаку не виявлено, але виявлений печатковий знак, який, ймовірно, дублював відзнаку (рис. 6).

У 1933 р. УВПІ було ліквідовано з тієї самої причини, що й Український вільний університет.

Крім уже названих вищих навчальних закладів, в ЧСР слід окремо відзначити діяльність Української академічної громади (рис. 15) [15].

“Українська академічна громада” (УАГ) – найбільша загальностудентська організація, заснована в 1919 р. У 1923 р. увійшла до Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС), що був вільним членом Міжнародної студентської конфедерації (Confederation Internationale Ettudiants – CIE). На конференції CIE в 1926 р. було оголошено конкурс на відзнаку CIE, проект якої виконав Федір Ємець. На конкурс було представлено 250 проектів.

Ймовірно, що й проект відзнаки УАГ виконав Ф. Ємець.

До 1923 р. УАГ охоплювала всіх українських студентів (1922–1258 чол.), що навчались у чеських та українських вищих школах ЧСР. УАГ мала філії поза Прагою (в Йозефові, Брно, Мельнику, Пршібрамі), різні фахові секції (техніків “Основа”, правників, медиків), гуртки, товариства, які провадили культурну та спортивну діяльність (рис. 16).

З другої половини 20-х років в УАГ переважали націоналістичні тенденції, промотором яких були Група української націоналістичної молоді та Легія українських націоналістів, які на час входження у 1926 р. до Української Військової Організації (УВО) мали свою відзнаку (рис. 17).

Ось як описував цю відзнаку Володимир Мартинець [16]: “Вживались у Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг як символ соборності. З-під щита виднілось руків’я

17

18

19

20

21

меча, що перехрещував щит. На щиті напис: “Думка думкою, меч мечем”.

Легія Українських Націоналістів – ідеологічна організація, що діяла в 1925–1929 рр. у Подєбрадах, боролася за послаблення більшовицьких впливів серед української еміграції та студентства [17].

У ЧСР існувало ще чимало студентських гуртків, об’єднань, товариств, які, ймовірно, мали свої відзнаки. Вдалося виявити відзнаку Кружка Українських Гірничих Студентів (рис. 19). На відзнаці немає накладного елемента (ймовірно, тризуба).

У 1920 р. в м. Пршібрамі (ЧСР) українські студенти-гірники Гірничої академії заснували гурток “Каменярі”. При ньому (68 членів) діяли філії Української національної молоді, Вільної громади, Гурток ім. М. Драгоманова (рис. 21), Український спортивний клуб [18].

Виявлено також відзнаку нестановленої студентської громади з написом «P. H. U. Praha» (рис. 18).

Виявлено і відзнаку (придбана в Празі), яку, ймовірно, видав “Союз організацій українських інженерів на еміграції”, заснований у 1939 р. в м. Подєбради (рис. 20) [19].

Фалеристична спадщина українських вищих навчальних закладів ще недостатньо

висвітлена, ця тема потребує детальних досліджень та пошуків. У поданому матеріалі можливі хибні трактування чи різні неточності, тому автори будуть широдячні за критичні зауваження чи доповнення.

Використана література

1. Мороз В. Україна в ХХ ст. Тернопіль, 1992, ст. 48.
2. Пахолко С., Мартин О. Подвиг, закарбований в медалі// За вільну Україну, 2001, ч. 77.
3. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. – Нью-Йорк, 1956, ст.48.
4. Небуденне свято. Ювілей великого українського вченого й визначного громадянина І. Горбачовського // Новий час, 23 травня 1934, ч. 87, 88.
5. Головацький І. Академік Іван Горбачовський і українське національне відродження // Український світ. – 1998, ч. 4–6, с. 22–23.
6. Перший, лише поза Україною вільний // Український світ. – 1998, ч. 4–6, с. 5.
7. Українська Господарча Академія у Подєбрадах // Новий час, 17 травня 1936, ч. 106.

8. **Наріжний С.** Українське студентство на еміграції // Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. — Прага 1942. — С. 137—167. Ілюстрації СХХІІІ(зображення відзнак)

9. **У гостях у УТП** // Діло, 4 березня 1936 р., ч. 50.

10. **Білий Д.** Студентство УТП після Другої світової війни // Рененсбург. Статті, спогади, документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни. Наукове товариство ім. Шевченка. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1985. — С. 381—386.

11. **Український** Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова // Енциклопедія українознавства. — Т.9. — С. 3418.

12. **Український** світ. Імені Драгоманова. До 75-ої річниці заснування Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі // ч. 4—6. — С. 13.

13. **Симон Наріжний.** Український Високий Педагогічний Інститут М. Драгоманова в Празі та гімназія при ньому // Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. — Прага, 1942. — С. 172—179.

14. **Конкурс** на відзнаку // Діло, 29 липня 1927 р., ч. 165.

15. **Українська** Академічна Громада. // Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. т. 9. — С. 3335.

16. **Мартинець В.** Українське підпілля від УВО до ОУН. 1949 р. С. 151.

17. **Легія** Українських Націоналістів. // Енциклопедія українознавства. — Львів, 1994. — Т. 5. — С. 1273.

18. **З життя** Клуба українських гірничих студентів «Каменяр» в Пшібраті // Земля і Воля. 1 січня 1923 р., ч. 1. С. 8.

19. **Товариство** українських інженерів в ЧСР // Новий Час, 7 липня 1936 р., ч. 29.